

Cap a una nova interpretació del *Curial*

[Towards a new interpretation of the *Curial*]

ABEL SOLER

Universitat de València

abel.soler@uv.es orcid.org/0000-0002-5964-5431

RESUM: Arran de la publicació revisada de la nostra tesi doctoral (*La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «Curial e Güelfa»*, 2017b [2016]) i de l'assaig divulgatiu *Enyego d'Àvalos i l'autoria del «Curial»* (2018a), encetem un canvi de paradigma en la interpretació d'aquesta novel·la de cavalleria humanística. Fins el 2016 se l'havia considerada (per Lola Badia i Jaume Torró, si més no) una obra quasi *nostàlgica* dels mites arturians i la lírica trobadoresca, enyoradissa de les cròniques catalanes del segle XIV i arrelada en la cultura literària de «les corts ibèriques dels Trastámara». Ara es demostra la italianitat contextual del clàssic i la identificació de l'autor amb l'humanisme. Partint d'un relat idíl·lic d'amor i cavalleries, l'escriptor hi exhibeix els seus ideals sobre la formació d'un perfecte cavaller d'armes i lletres, i sobre la literatura, l'amor neoplatònic, la música, etc., davant d'uns oients propers de la cort napolitana del rei d'Aragó, on predominen els curials valencians. Ho realitza des del domini excel·lent d'un català italianitzant, amb una *imitatio* literària metòdica i humanística, i amb un recurs reiterat a la paròdia i la sàtira intel·ligents.

PARAULES CLAU: *Curial e Güelfa*, Enyego d'Àvalos, literatura catalana medieval, cavalleria humanística, Alfons el Magnànim

ABSTRACT: As a result of the revised publication of our doctoral thesis (*The Neapolitan court of Alfons el Magnànim: the context of 'Curial e Güelfa'*, 2017b [2016]) and of the essay "*Enyego d'Àvalos and the authorship of the 'Curial'*" (2018a), we begin a paradigm shift in the interpretation of this novel of humanistic cavalry. Until 2016, it was considered (by Lola Badia and Jaume Torró, at least) an almost nostalgic work of Arturian myths and lyrical troubadour, longing for the Catalan chronicles of the fourteenth century and rooted in the literary culture of "the Iberian courts of the Trastámara". Nowadays, the italian contextuality of the classic and the identification of the author with humanism are demonstrated. Starting from an idyllic story of love and cavalry, the writer exhibits his ideals about the formation of a perfect knight of arms and letters, and about literature, Neoplatonic love, music, etc., in front of some close listeners from the Neapolitan court of the King of Aragon, where Valencian priests predominate. He performs it from the excellent domain of an Italianising Catalan, with a literary, methodological and humanistic imitatio and with a repeated recourse to intelligent parody and satire.

KEYWORDS: *Curial e Güelfa*, Enyego d'Àvalos, medieval Catalan literature, humanistic chivalry, Alfonso the Magnanimous.

Recepció: 20/06/2018. Acceptació: 11/07/2018. Publicació: 16/11/2018

1. De les «perplexitats» a les constatacions

«Més val qui ho devina que qui ho cerca», sentència Jaume I en el *Llibre dels feits*. No sempre és així, emperò. La recerca sobre una obra tan complexa com és una novel·la cavalleresca —ambientada amb al·lusions a personatges històrics, al·legories, heràldica, etc.— va molt més enllà del propòsit limitador d'acotar senzillament la «cultura literària» de l'autor.¹ Superats diversos anys d'intensa recerca sobre el manuscrit, el context cultural i el contingut literari de *Curial e Güelfa* (Milà-Nàpols, 1445-1448), hem hagut d'aclarir —i de desmentir (Soler 2018f)— algunes intuïcions raonades per Jaume Riera (1993 [1991]: 479-491) i Rosa Navarro (2011, 2016a i 2016b), que els portaren a definir el *Curial*, accidentalment anònim, com una falsificació decimonònica atribuïble a Manuel Milà i Fontanals.

Quan Riera i Sans (1993 [1991]: 481) detecta la «puntuació moderna» del *Curial*, com a bon coneixedor que és dels escrits catalans del xv, no pot encabir-la a la Catalunya medieval, però sí a la Catalunya moderna, és clar. De la mateixa manera, quan Navarro (2016b) assaboreix en el clàssic nostrat una ironia intel·ligent, gairebé cervantina, no se li acut —és lògic, també— *pensar-la* a la Barcelona o a la València del segle xv. Ambdós parteixen d'una premissa contextual forçada i errònia: la que feia de la novel·la, escrita en un català de matisos italians (Calvo 2013 i 2014) i valencians, segons els lexicògrafs (Veny 2012: 1090), un llibre redactat qui sap si a Barcelona o no gaire lluny d'aquesta ciutat.

La incòmoda presumpció d'un *Curial* escrit a Catalunya —una presumpció mancada de fonament filològic o dialectològic— ha distorsionat les conclusions d'altres recerques, com la de Glòria Sabaté (2017), que radiografia la

---

1 Amb l'excusa de l'«inconvenient irreparable» de l'anonimat —un inconvenient que nosaltres ja hem procurat de reparar—, Badia & Torró (2015: 55) esquiven el deure d'estudiar les múltiples facetes interessants del *Curial*. Es conformen a «prestar atenció a la cultura de l'Anònim que la va escriure», com si la cultura literària resseguible en un *text* fora una coordinada d'estudi suficient i independent de l'àmbit *contextual*, del previsible horitzó de recepció de l'obra i de les circumstàncies vitals i formatives de l'escriptor.

cultura llibresca de la Barcelona del segle xv, sense aportar cap notícia rellevant que connecte amb indicadors febaents l'obra literària analitzada amb un àmbit de creació pressuposat.² Aquest darrer treball de recerca l'ha tutelat un dels estudiosos que millor coneix el *Curial*, com és Anton Espadaler (1984). Les seues contribucions recents (2007 i 2012) palesen un fet inquietant: ni la forta càrrega italianitzant de l'obra, ni el rerefons d'optimisme polític i d'humor humanístic que la feren possible han dissuadit alguns acadèmics de l'esperança —una mica frustrant— de trobar un hipotètic autor a la convulsa Catalunya de les dècades del 1450-1470.

Llegir el *Curial* com una obra redactada i pensada per a recitar a la península Ibèrica —que és com dir a la perifèria cultural de l'Europa gòtica— condueix ineluctablement a la decepció, a la desorientació arxivística i hermenèutica i, en la més prudent de les situacions, a la «perplexitat» intel·lectual.³ Alguns prejudicis patriòtics, com aquell de proclamar l'obra, d'entrada, «nove-la catalana del quinzen segle», i «no valenciana» (Rubió i Lluch 1901: coberta, pàgina XIV i nota 2), han enterbolit durant dècades el panorama crític.

Reconèixer, en canvi, la italianitat ambiental (Aramon i Serra 1930-1933: I, 7-8; Miquel i Planas 1932: XL i 515; Comas 1968; Musso 1991, etc., i Ferrando 1980: 101-105, 1997 [1994], 2007, 2012)⁴ i el caient humanístic de l'objecte d'estudi (Butinyà 2001 [1a ed. 1999] i 2012; Soler 2018e [2016]) ajuda a interpretar-lo amb una major propietat. Si acudim sense preàmbuls

---

2 L'enunciat de la tesi doctoral («*Curial e Güelfa*»: fonts, context i autoria) és un anunci decebedor. Sorprenentment, a penes s'hi parla del *Curial*. Es parla, sobretot, de Barcelona.

3 Torró & Badia s'erigeixen en portaveus d'aquesta perplexitat, des del moment en què enceten la introducció a l'edició del *Curial* (2011: 9) amb la disculpa següent: «Des del seu adveniment al món de la lletra impresa l'any 1901, el *Curial e Güelfa* no ha deixat de desvelar perplexitats». La crítica «s'ha mogut entre la desorientació i l'entusiasme davant les successives hipòtesis que han pretès desentrellar tants enigmes».

4 Aramon i Serra (*ibid.*) fou el primer que plantejà la necessitat d'«establir una explicació raonable del seu italianisme literari», el de l'autor. Ell creia que era un català —del Principat— que hauria viatjat a Itàlia, potser a Nàpols, per a aprendre la llengua i algunes idees d'Itàlia, i hauria tornat a Catalunya disposat a escriure la novel·la. És el mateix que creu, vora un segle després, Jaume Torró, quan compara el *Curial* amb el *Tirant*, «iniziato soltanto dopo il rientro da Napoli» de l'escriptor (2016: 225).

provincians⁵ a l'estudi de l'obra, aquesta ens durà (com certificà la medievalista Ferrer i Mallof 2011) a una cort de previsible recepció, la napolitana d'Alfons el Magnànim, on la podem relacionar empíricament amb les vivències, les lectures i els ideals de l'autor al qual l'atribuïm: Enyego d'Àvalos (Soler 2017a, 2017b [2016] i 2018a).

Abans de la caracterització del *Curial* com un llibre de divertida «cavalleria humanística» a la italiana, atribuïble —per un cúmul d'indicis i d'evidències (Soler 2018a)— al diplomàtic i gran camarlenc del rei d'Aragó, hi eren vigents tres posicionaments interpretatius: [1] El dels qui cercaven explicacions esotèriques (*anomalies* en Riera, *misterios* en Navarro, *enigmes* en Badia i Torró) a la troballa d'un clàssic català a Madrid, i amb relligadura toledana; posició que alguna premsa sensacionalista continua airejant i que ens hem vist obligats a confutar (Soler 2018f). [2] El dels qui hi trobaven algun influx italià (Dant, Boccaccio, Petrarca), però plantejaven una lectura superficial del *Curial* (influint per Sansone 1961[1963]), sense reconèixer-hi l'humor humanístic, la *imitatio* renaixentista, els decorats neoplatònics, etc. Catalogaven el llibre com una ficció de «les corts ibèriques dels Trastàmara»; una evocació poètica dels trobadors, les cròniques catalanes i les cavalleries artúriques (Badia & Torró 2011 i 2015; Torró 2016). [3] Hi havia, a més, el prisma interpretatiu del director de la nostra tesi doctoral (2013-2016), Antoni Ferrando, quan definia l'autor com algú pròxim o vinculat a la cort napolitana, «probablement d'origen valencià» i «amb informacions molt precises sobre el nord d'Itàlia» (2007: 27-28). O quan considerava que «la notable presència d'elements italians en la novel·la i, per contra, l'absència total de referències documentals i literàries de la Península Ibèrica suggereixen una probable gènesi del text català en terres italianes [...]; potser caldria buscar entre els cortesans castellans al servei del Magnànim a Itàlia que s'interessaven per les lletres catalanes [...] el posseïdor de la còpia que ha arribat a la BN» (2012: 129).

---

5 Com els que solen precedir les agudes reflexions de la professora Badia: «Noi, valencianitzar el *Curial* costa molt que algú s'ho cregui. A València els tenen tots, els escriptors. No els cal aquest, també» (Camps 2017).

A aquesta tercer —diguem-ne— corrent interpretatiu de *Curial e Güelfa*, podem adscriure investigadors com Júlia Butinyà, fascinada per la inusual cultura literària de l'anònim, i Sònia Gros, per a qui «l'autor del *Curial* exhibeix una actitud que podem qualificar sense temor d'humanista» o, si més no, d'estudis dels clàssics antics (Gros 2015: 325).

Amb aquest entreforc d'interpretacions, algunes incompatibles amb les altres, ens trobàvem mentre redactàvem la nostra tesi doctoral, llegida a la Universitat de València en novembre del 2016 (*La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «Curial e Güelfa»*, revisada i publicada el 2017). Després de segle i escaig d'estudis sobre el *Curial*, encara que semblara mentida, no disposàvem d'una línia interpretativa coherent, que orientara els estudiosos i els lectors, respectivament, en el coneixement i en el gaudi profund de la novel·la. El nostre repte fou, doncs, el d'ajudar a superar aquesta mancança mitjançant una recerca desenvolupada en quatre fases: [1a] Revisió crítica de tot el que s'havia escrit i debatut abans sobre el *Curial*. [2a] Rastreig sistemàtic del previsible context del *Curial* (ben apuntat per Ferrando 2007 i Ferrer i Mallol 2011; ratificat per nosaltres amb documents inèdits d'arxiu i dades bibliogràfiques) mitjançant la comparança prosopogràfica de les vides d'uns 300 cortesans del Nàpols alfonsí. Partíem ja d'un retrat robot ben perfilat de l'anònim (Ferrando 2012). [3a] D'aquesta recerca emergí nítidament Enyego d'Àvalos, nat a Toledo, educat a València, format literàriament a Milà, posseïdor a Nàpols d'una biblioteca humanística, diplomàtic borgonyòfil, coneixedor del Montferrat i organitzador de justes cavalleresques. La biografia i les lectures del cavaller aportaven claus imprescindibles per a una correcta interpretació del sentit literari i dels continguts al·legòrics, onomàstics i culturalistes del *Curial*, i portaven indefectiblement a atribuir-li'n l'autoria (Soler 2017a). [4a] Constatació, a partir d'una anàlisi rigorosa del text, de com les fonts literàries de la novel·la, les ja conegudes i d'altres insospitades fins ara, formaven part de repertoris bibliogràfics als quals tingué accés D'Àvalos: manuals didàctics de cal Visconti amb les arts liberals i hàpax compartits, cavalleries del Montferrat, volums compilats per ell amb el relat de *Tancredi e Ghismunda*, obres de Juli Cèsar dedicades a ell per Decembrio,

etc. [5] Relacionar, per tal com es pot relacionar fàcilment, el còdex únic de la BNE (paper milanés de ca. 1447, relligadura toledana vinculable a parents de D'Àvalos), l'ambientació de la novel·la (l'escut de Curial, monedes...) i una treballada onomàstica à *clef*, amb la biografia (guerra del Salonés i Verona, companyonia amb el senyor de Salanova, rivalitat amb Boca de Far, protecció del patge Curiale...) i l'entorn (nobles valencians homenatjats en el *Curial*, descendents dels prínceps d'Orenge...) del gran camarlenc de la cort napolitana del rei d'Aragó.

El resultat ens permet d'oferir als especialistes un *relat* interpretatiu coherent i consistent, pels documents aportats, i metodològicament raonable —exempt d'anomalies, misteris i perplexitats, doncs—, del que, per a nosaltres, resulta ser el *Curial* després d'un ardu i intens procés d'investigació. Lluny de negligir l'anàlisi de les suposades incògnites «irrecuperables» o «pèrdues irreparables», hem acumulat tot els indicis existents sobre el procés de creació de l'obra i del manuscrit que la conté. I aquests, convertits en coordenades contextuals, ens condueixen a identificar l'hipotètic autor, sense alternativa viable (2018a).

En conclusió: passem de les elucubracions i les perplexitats a les constatacions documentals i literàries sobre el context, el significat i l'autoria de l'obra. Les constatacions no són *definitives*, però sí *definitòries*. Permeten d'atribuir a D'Àvalos l'autoria d'un llibre redactat en català italianitzant, però de preferències lèxiques valencianes, i edificat sobre fonts italianes del Trecento i del primer humanisme. La narració es construeix, és clar, sobre un relat que parodia l'amor cortés i la cavalleria artúrica, però aquest relat —vet ací la lúcida innovació del lletraferit— s'adorna amb reiterades referències autobiogràfiques; amb bromes amicals, de *private joke*, i reflexions metaliteràries sobre la *Iliada*, la Dido de Virgili, la *Comèdia* de Dant...; amb diàlegs de déus inspirats en sàtires mitològiques de Llucià; amb divertides manipulacions dels mites ovidians i amb provocacions humanístiques, com la d'atribuir una falsa sentència misògina a Plató, o la d'afirmar que Curial visita els «sepulcres» d'Etíocles i Pol·linices..., quan tothom sap que foren incinerats. El resultat no és la «crònica poetada» i medievalitzant que veuen Badia i Torró en el *Curial*,

sinó una brillant projecció napolitana de les lletres catalanes, il·luminades per l'esperit humanístic d'Itàlia.

2. Context ideològic, fonts literàries i atribució d'autoria

Quan els lexicògrafs creien detectar la *valencianitat* diatòpica del *Curial*, treballaven sobre unes isoglosses de les quals escapa un personatge de la dimensió internacional d'Enyego d'Àvalos, una dimensió que aquest comunica a la novel·la. El fet d'haver-se criat a la cort valenciana d'Alfons el Magnànim i de tenir contacte amb Enric de Villena —molt amic del pare— i amb el marquès de Santillana —molt amic seu: es regalaven llibres—, explica el que Lola Badia ja detectà fa molts anys: que l'anònim «comparteix tot de dèries» amb els *cavalleros científicos* castellans, els italòfils Villena i Santillana (1986: 120).

Tanmateix, aquesta indicativa constatació no serveix per a ubicar el context de creació del *Curial* en unes incertes «corts ibèriques». No explica el recurs sistemàtic a consultes italianes (Ferrando 1997 [1994], 2007), ni un rerefons polític i simbòlic que enllaça amb la doble legitimitat esgrimida en l'accés al tron napolità pel rei d'Aragó (Ferrando 1997 [1994]), en tant que hereu dels Anjou (la Itàlia *Güelfa*) i dels Staufen (la *Cúria* imperial).

Ultra els indicis que ens traslladen a Itàlia, calia explicar el recurs a fonts nord-italianes molt concretes (Soler 2016a, 2016b i 2017b: II): llibres de cavalleria al·legòrica custodiats al Montferrat (Soler 2017e), obres de Petrarca (Soler 2018c) i *commenti* dantescos (Mesa Sanz 2012) de fàcil accés al cortesà de Milà i ambaixador del rei Alfons a la Llombardia. La implicació d'Enyego d'Àvalos en els intents d'annexió de Milà a la Corona d'Aragó i la rivalitat, per aquesta causa, entre el rei Alfons i el duc d'Orleans (1446-1448) justifiquen, d'altra banda, el protagonisme adquirit per la «senyora de Milà», com bé deduí Comas (1968: 104-105). Igualment, es comprén la humiliació del Du Chastell («Del Chastell» en la novel·la) que governava Provença per Renat d'Anjou. O el fet que els *condottieri* italians oposats als designis del Magnànim pel 1446 foren ridiculitzats en la ficció curialesca (Soler 2018d [2015]), en la qual reben

llaors el duc de Borgonya —el gran aliat— i algun diplomàtic seu, com el duc de Cleves, afavoridor del rei de Nàpols (Soler 2017f).

Una interessant casuística de personatges històrics, anècdotes viscudes i referències a la política i a la diplomàcia europees dels anys 1445-1448 (Soler 2017b: III/2) possibilita datar perfectament el procés d'enllestiment definitiu del *Curial* en aquests anys.

Més interessant que el rerefons polític, però, és el context de creació cultural que subjau en una obra on l'escriptor exhibeix lectures molt italianes i aprenentatges humanístics. Un dels més innovadors és el d'una *imitatio* metòdica i petrarquesca (combinació i dissimulació de fonts), divergent del tradicional plagi medieval; deutora, segurament, dels procediments traçats pel gramàtic llombard Gasparino Barzizza (Soler 2018h). Al marge del mètode, el *Curial* manifesta un sentit de l'humor —diguem-ne— *modern*, vinculat a una ideologia de palés influx humanístic. Ja de bon començ, l'escriptor fa nàixer Curial enmig d'una paròdia de *volgarizzamenti* hagiogràfics per a transformar-lo sobtadament en un anti-Francesco, que abandona la mare fugint de la pobresa. No serà la darrera, sinó la primera d'un seguit de bromes antifraresques, que culminen amb la predicació paròdica del Sanglier del Sinaí. En realitat, la redempció moral de Curial —aquella que farà del feble cavaller un príncep virtuós— no descansa sobre la fe, com en obres de cavalleria medieval, sinó sobre l'«studi» (*studia humanitatis*) dels llibres d'arts liberals, filosofia moral i cultura clàssica. Curial no rep la il·luminació de Jerusalem, com un *homo viator*, sinó d'Atenes (Soler 2017g).

Per això l'autor, a través del seu protagonista, s'autocorona oníricament al Parnàs com a cavaller «orador i poeta». Els *humanistes* són dits *oratores et poetae* a la Itàlia coetània. Per la mateixa raó, el proemi al llibre III —una defensa per l'escriptor del dret a *poetar*— se centra en el mite de les Muses, allegoritzades per Fulgenci i definides per Macrobi com a garants de l'harmonia musical del cosmos (Soler 2018h). Aquesta iconografia i altres elements de caire neoplatònic (teofanies d'una Venus «estel·lificada» i matronal, protectora de l'amor honest; intromissió d'una «verge Làquesis» que obliga l'home a elegir entre el vici i la virtut, com en el mite d'Er de Plató [Soler 2018g]; reivindicació

del *Somnium Scipionis* comentat per Macrobi, o de la «sciència de conèixer Déu» del pseudo-Dionís...) ubiquen l'autor en l'òrbita intel·lectual dels cenacles humanístics de Milà, Ferrara, Florència i Nàpols. Les tres primeres corts, precisament, les freqüentava l'ambaixador Enyego d'Àvalos pels anys 1435-1447; a Nàpols, s'hi vinculà el 1440 i ascendí a gran camarlenc el 1449.

Òbviament, al context polític —el d'un diplomàtic i fervent servidor a Itàlia del rei d'Aragó— i el rerefons ideològic —el d'un cavaller ibèric *convers* a l'humanisme—, convé afegir les aficions literàries de l'autor per a comprendre millor el contingut del *Curial*.

La via d'indagació ja hi era traçada prèviament. De l'anònim, sabíem que admirava molt la prosa narrativa i altres mèrits de Boccaccio (Stocchi 1995-1996, Torrò 2012, Gros 2015); que estudiava les «transformacions» d'Ovidi i altres «poètiques ficcions» —la cultura antiga— recorrent a glossaris i manuals com les *Genealogie deorum* (Gómez Font 1988), i als *commenti* de Da Imola i Pietro Alighieri (Mesa Sanz 2012), a partir dels quals aconseguia discernir la «sapiència» del seu admirat Dant. Era algú que s'interessava per la filosofia moral de Sèneca, Ciceró i altres *auctores* de primer ordre (Butinyà 2001 [1a ed. 1999]), inclosos alguns elegíacs llatins (Gros 2015). També sabíem que, a banda de conèixer «profundament la cultura italiana», s'interessava per l'*Amadís de Gaula*, la *Madreselva* de Padrón i altres obres castellanques (Ferrando 2007: 11-13). La seua formació *poètica* —millorada, indefectiblement, en alguna cort nord-italiana— passava per un coneixement sorprenent de Petrarca (Rico 1982, Badia & Torrò 2015: 88). O no tan sorprenent (Soler 2018c). Tot plegat, contrastava amb un aparent desinterés pels dictats d'Ausiàs Marc; amb un distanciament del seu estil prosaic respecte de Martorell i Corella (Wittlin 2012), i amb la consulta de les *Històries troianes* en llatí, i no en la divulgadíssima versió catalana de Conesa (Martines 2012).

Ens constava, a més, l'amor per la cultura occitana de l'escriptor, però reduït a trobadors vinculats al Montferrat, com Berbezilh o Vaqueiras (Cortès 2000 [1999]) i tamisat per filtres literaris nord-italians (Soler 2018b). Era sabut, així mateix, que el relat cavalleresc de *Curial* partia de vells models, com el *Tristany* o el *Lançalot* (Badia & Torrò 2010), però no ens convenia gens

la relació que alguns creien veure (*ibidem* 2015: 84-86) entre les cròniques catalanes i l'esperit literari d'un text com el *Curial*, paròdic, híbrid, de milícia i mitologia harmonitzades. De fet, el *Curial* s'acosta més als *Orlandos* de cals Mèdici, els de la cavalleria humanística toscana (Villoresi 2006), que als *Tristanys* de la França medieval.

Coneixíem molts aspectes de l'autor del *Curial*, però no sabíem qui era! Fou llavors quan, partint de tota la informació prèvia, i del garbellat sistemàtic dels curials del rei Alfons que es movien per Itàlia, els arxius i la bibliografia ens conduïren a Enyego d'Àvalos, un dels grans pròcers del Quattrocento italià, biografat com a tal per Da Bisticci i, tanmateix, oblidat —sorprenentment— per molts estudiosos del Nàpols del rei d'Aragó.

El *rescat* biogràfic i literari del personatge ens portà a descobrir inquietuds intel·lectuals i lectures domèstiques —es conservava un inventari parcial dels seus llibres, i altres exemplars dispersos amb el seu ex-libris— que connectaven a la perfecció amb l'esperit i el contingut del *Curial e Güelfa*.⁶ Si a aquestes comprovacions, hi afegíem tot un seguit de connexions onomàstiques, al·legòriques, anecdòtiques, etc., entre l'obra literària i la vida d'en D'Àvalos, doncs era cosa raonable pensar que n'era l'autor (Soler 2018a). Tractarem de condensar en un quadre sinòptic algunes *claus* orientatives que, de manera coincident i reiterada, ens duen, no a l'entorn, sinó a la mateixa persona d'Enyego:

---

6 Tal com plantegen Badia & Torró (2015: 56), «l'autor era un lector devot dels clàssics abastables a la primera meitat del segle xv...» Però, abastables on? Aquesta era la qüestió que interessava dilucidar: abastables a Milà, Ferrara, Florència i Nàpols pels anys 1435-1448, i a la rica biblioteca de l'escriptor.

Algunes claus per al descobriment de l'autor del *Curial*

Evidències referides al manuscrit de la novel·la

- 1 La còpia esmenada de la BNE (ms. 9750) és obra d'un escrivà de la cancelleria napolitana, amb lletra datable pels anys 1443-1447. D'Àvalos supervisava registres de la dita cancelleria pel 1445.
- 2 Indicacions en castellà a un escrivà potser aragonés («corrige», «quaderno primero»...); castellanismes (*finçar lo genoll*) i opcions ortogràfiques (*Alva, Avdilbar*...) que palesen el bilingüisme de l'escriptor, en un context cortesà poliglòt (Soler 2018). El rei Alfons, castellà, s'adreçava a D'Àvalos en català.⁷
- 3 Caplletres de *cancionero*, del gòtic florit castellà, decoren el manuscrit, segons els paleògrafs. D'Àvalos és el compilador del cançoner napolità dit «de Estúñiga». S'interessava per la lírica en diferents idiomes.
- 4 El còdex del *Curial* l'integren plec de paper amb marques d'aigua (la *Biscia Viscontea* i altres) emprades a la cort milanesa en la dècada del 1440. D'Àvalos hi fou cortesà i ambaixador (1435-1447).
- 5 La coberta del còdex és mudèjar, toledana (fi del segle xv), relacionable amb els senyors de Fuensalida (*makulatur*) i amb la catedral (capçades de seda verda i groga). Un germà de D'Àvalos, servidor i parent dels Ayala de Fuensalida, se'n tornà de Nàpols a Toledo el 1449 i el seu hereu fou degà de la catedral.

Evidències referides a la cultura literària de l'escriptor

- 6 Les lletres de batalla de Pero Maça (cort de València) presenten singularitats («lo fill de la egua») repetides en el *Curial*. El 1426, a València, una germana de D'Àvalos es casà amb el primogènit de Pero, Lluís Cornell àlies Maça, present en temps de redacció del *Curial* a Nàpols i al·ludit en l'obra.
- 7 L'autor del *Curial* té accés a algun cançoner d'Alfonso Álvarez de Villasandino, trobador de cambra del conestable Dávalos (el pare d'Enyego), d'on obté recursos lírics del tipus «flor e llum de la cavalleria».
- 8 La cavalleria al·legoricodantesca del marquès de Saluzzo (*Le chevalier errant*) inspira en part l'argument i l'estructura del *Curial* en tres llibres. L'ambaixador D'Àvalos pogué accedir al llibre, custodiat a Casale Monferrato, gràcies a la seua amistat amb nobles bibliòfils servidors del marquès de Montferrat.

---

7 Sempre es refereixen a ell com «Enyego», com se'l coneixia des que vivia a València; no mai com *Iñigo, car no visqué mai a Castella, ni entre castellans. Per exemple (Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria Reial, reg. 2698, f. 185v-186r, Tívoli, 21 de juny del 1447): «Lo rey d'Aragó.- Don Enyego. Recordeu-vos, stant en Milà e après, vengut a nós ací en Tíbuli, haver-vos scrit e dit per part de l'il·lustríssimo duch de Milà que, en cas que fos dat a entendre que ell tingués pràctica alguna ab los reys de França, emperador de Alamanya...».

- 9 De *La canzone delle virtù e le scienze*, manual didàctic milanès de la família Visconti, prové la desfilada de les Arts Liberals del *Curial*, inclosos hàpaxs i errors del tipus *Subeumetria* (en compte de *Stereometria*). D'Àvalos serví Filippo Maria Visconti i fou ambaixador del rei d'Aragó a Milà del 1435 al 1447.
- 10 La lliçó moral del *Curial*, la d'un amor perseverant i nupcial, anunciada en el proemi I, s'inspira en l'epístola *De amore* de Barzizza, enviada el 1439 de Milà a Nàpols per a ser llegida a la cort de Gaeta. D'Àvalos cooperava llavors a Milà amb Barzizza en la defensa dels interessos d'Alfons el Magnànim.
- 11 L'argument de *Tancredi e Ghuismonda* (*Decameró*, IV.1) inspira part de l'argument del *Curial*. S'evoca quan Làquesis i sa mare debaten sobre la «descripció de noblesa» de *Curial*. D'Àvalos (Milà, 1443) manà incloure la *novella*, en la versió de Leonardo Bruni (*Fabula Tancredi*), en un volum miscel·lani sobre el debat humanístic *de nobilitate*, que titulà *Liber militie et nobilitate*: un llibre 'sobre cavalleria i noblesa'.
- 12 Boccaccio era llegit tant a València com a Nàpols, però Dant i Petrarca eren autors de culte al Milà del darrer Visconti. S'hi estudiava el Petrarca llatí i s'hi recitava el seu cançoner. A més, Barzizza emprava els *commenti* de Da Imola i Pietro Alighieri per a exposar-li els versos de la *Comèdia* al duc, en *volgare*.
- 13 Els llibres i tapissos, i les cròniques i ficcions recitades a Milà, proporcionen personatges i materials al *Curial*: el Breus Sense Pietat del *Guiron le Courtois*; l'*Augier* el Danés i el croat *Bellian*; el Sanglier inspirat per *Le roman de Mélusine*; Tristany i Lançalot; versos de Pizan, Grandson i Nesle; els pròlegs del *Filocolo* de Boccaccio; les consultes del *Papias*, l'*Uguccione* i altres glossaris nord-italians, etcètera.
- 14 Si la batalla de *Curial* contra els turcs s'inspira en *De bello civili* de Cèsar, és perquè Decembrio *vulgaritzà* l'obra (Milà, 1438) i, en dedicatòria a D'Àvalos, l'animà a excel·lir com un òptim curial d'armes i lletres. Volia que el llibre fora «uno specchio a te preposto in cui adorni il tuo ingenio»: una cosa com el *Curial*.
- 15 Si l'*Ètica* d'Aristòtil porta *Curial* a seguir «les vies mijanes, car los estrems no procuren repòs», potser és perquè D'Àvalos gaudí d'un exemplar de l'obra (1440), en la versió de Bruni, conservat a Londres.
- 16 I si la Camar del llibre III híbrida la Dido de l'*Eneida* amb la vida de Perpètua de Cartago (una «*Eneida* cristiana»), és perquè D'Àvalos fou un «lonquentem Virgilianum», segons Filelfo, i tingué accés a Milà i/o a Nàpols a les actes del martiri de la santa, excepcionalment conservades en dites ciutats.
- 17 D'Àvalos facilità, el 1446, l'arribada d'Homer a mans de Santillana. En el *Curial*, reivindica el «sublim estil» de la *Iliada*, ironitza sobre Guido delle Colonne i s'identifica amb un Aquil·les modèlic, d'armes i lletres. La medalla que el Pisanello modelà per a Enyego (Nàpols, 1449) evoca l'escut d'Aquil·les.
- 18 Una «verge Làquesis» obliga l'adolescent *Curial* a elegir entre el vici i la virtut; com la «verge Làquesis» de *La República* de Plató, que, en traducció de Decembrio, posseïa D'Àvalos des del 1440.

- 19 Rodríguez del Padrón, criat d'un cardenal Cervantes parent de D'Àvalos, passava per Milà, anant d'Itàlia a Basilea, mentre escrivia les lletres de *Madreselva* i *Troylo* (*Bursario*, 1439), recordades en el *Curial*.
- 20 Michele Savonarola, preceptor dels joves Este de Ferrara, educats a Nàpols amb el príncep Ferran, pretenia que foren «homini scientifici». La seua terminologia pedagògica ressona en el *Curial*.
- 21 A Catània es conserva un *pseudo-Burley* de D'Àvalos consultat per a recordar la captivitat de Plató. L'autor del *Curial* remet a la font original, Jeroni, però es tracta de «falses pistes», com diu Lola Badia.
- 22 Un *Lactanci* de D'Àvalos conservat a Viena li serví per a insultar —a l'estil de frares i moralistes— la Venus «puta» dels llucianescos diàlegs mitològics. L'Afroditia que beneeix els *coelicus ignis* de la Güelfa i Curial ja no és aquesta, sinó la Venus Urània o 'Celest', la neoplatònica: la del *Convit* de Plató.
- 23 A París (BNF) es conserva un *Breviari d'amor* de Matfre Ermengaud, en català, propietat d'un nebot i pupil d'Enyego. D'ací obtingué l'autor el fonament astrològic per a caracteritzar Mart, Venus i Júpiter.
- 24 Curial esdevé «príncep d'Orenges» i obté en un dia «principat i muller», com el Guillem Cornet de *La prise d'Orenges*. O com el príncep Ferran de Nàpols, promés (1444) i casat (1445) amb una Orsini-Del Balzo, descendent dels prínceps d'Aurenja. Enyego d'Àvalos emparentà també amb els Del Balzo. La «manilla de brúfol», empresa oferida per la Güelfa a Curial, és part de l'escut d'aquesta família.
- 25 En el *Curial* s'atribueix una sentència misògina a Plató, extreta paròdicament del *Doctrinal de Pacs*. A París es conserva una còpia napolitana del manual sapiencial, poc posterior al 1438, adquirida el 1484 per Girolamo Sanseverino, consogre de D'Àvalos i successor seu al cap de la *Sommaria*.
- 26 *Pierre de Provence* (relat d'amor i cavalleria vinculat al Nàpols de Renat d'Anjou, ca. 1438) troba resposta simbòlica en el *Curial* (Pere d'Aragó, rei de les «espases entrecroades») i, com *Ottinello e Giulia* (Nàpols, 1456), recorda la història de Camar i Budur, de *Les mil i una nits*. Aquesta influeix també en el *Curial*.
- 27 Masuccio, èmul napolità de Boccaccio, dedica relats del seu *Novellino* a D'Àvalos i família, i emprà expressions eròtiques («tenir bèsties en pastura») testimoniades només en aquesta obra i en el *Curial*.
- 28 La *Fiorita* d'Armellino, citada com a poc fiable en el *Curial*, era coneguda per Villena i Santillana, però també la llegien alguns nobles barons de la cort de Nàpols, de l'entorn cortesà de D'Àvalos.
- 29 Quan l'autor del *Curial* imita uns versos de Ghinizzelli sobre l'«stela Diana», segueix les passes de Juan de Tapia i altres poetes de *cancionero* de la cort de Nàpols, influïts per la lírica toscana.

- 30 D'Àvalos, amic de Valla, coneixia les faules d'Isop. Com aquella de la pell de l'os i del «VENATOR INTREPIDVS» d'una medalla reial, el qual abat un senglar (Nàpols, 1449). El prudent i «savi caçador» Curial abat també el seu «Sanglier», enmig d'una parafrasi catalana de la versió llatina de la faula.
- 31 Per què «mugeixen» els lleons apocalíptics del *Curial* i de Torquato Tasso? Ambdós autors degueren consultar un *Apocalipsi* napolità mal traduït, en aquest punt, del grec al llatí. D'Àvalos en posseïa un.
- 32 Quan el framenor Sanglier critica els cavallers interessats en històries de «Sardanàpolus» i «Artaxerses», potser ironitzava l'autor sobre la *Vida d'Artaxerses* de Xenofont, arromançada per al duc de Milà (1441-1447) o sobre les *Històries d'Artaxerses (Llibre d'Esdras)*, que un germà d'Enyego manà traduir al toscà.
- 33 El *Curial* comença calcant frases de la *Vita de' Santi Padri, volgarizzamento* hagiogràfic que circulava per la cort de Nàpols, així com una crònica del Carmine napolità, inventariada en la col·lecció davaliana.
- 34 Les fonts clàssiques del *Curial* inclouen autors accessibles en àmbit ibèric (Agustí, Boeci, Jeroni, Valeri Màxim...), però molts d'altres (Teognis, Píndar, Teofrast, Plató, Properci, Cèsar, Xenofont, Lluetà, Apuleu...) hi eren insospitats fins a fa pocs anys, i consultables només per algú com Enyego d'Àvalos.⁸
- 35 Tergiversant satíricament el mite ovidià de Minos, l'autor es refereix als «auzells qui fets versos» del Memnònim, detall erudit que s'explica si coneixia Estrabó (autor redescobert) o l'*Incredulus* de Lluetà, obres per les quals s'interessà Filelfo, íntim amic —i preceptor a Milà— d'Enyego d'Àvalos.
- 36 Si seguim la pista del Filelfo, veurem també que presenta D'Àvalos dissertant sobre Cadme, fundador de Tebes (*Convivia Mediolanensia*, I). Després, veiem Curial visitant Tebes, la ciutat que «primerament murà Cadmo». Totes les notícies sobre interessos erudits d'Enyego troben reflex després en la novel·la.

Elements que connecten amb la biografia d'Enyego d'Àvalos

- 37 El *leone attraversante* de l'escut d'Antonella d'Aquino (llinatge de prosàpia güelfa), que aportà en dot el comtat de Monteodorisio a D'Àvalos (promesa a ell el 1443, maridada el 1450) és el mateix lleó «qui travessava» les dues colors de l'escut adoptat per Curial en honor de la seua promesa, la Güelfa. L'escut es descriu tres vegades al començ de l'obra. Aquesta és, clarament, la signatura heràldica de l'escriptor.
- 38 Personatges femenins del *Curial*, com Andrea o l'Arta, reten homenatge a Boccaccio, que dedicà el *De mulieribus claris* a la napolitana Andrea Acciaiuoli, viuda d'Arto (*l'Arta*) i comtessa de Monteodorisio (el títol nobiliari adquirit a Nàpols per Enyego).

- 39 L'inspirador del Curial adolescent fou Gabriele Curiale, fill d'un «pobre gentil home», patge dilecte del rei, protegit de D'Àvalos (un oncle de Curiale era lloctinent d'Enyego en la *Sommària*). Destacà a la cort de Nàpols com a cavaller justador i falconer pels anys 1444-1452. Morí jove. Jau soterrat a Sant'Anna dei Lombardi, a poques passes del vas sepulcral on descansa l'hipotètic autor del *Curial*.
- 40 El noble napolità «Petro Boca de Far» (així figura en la cancelleria catalana) és humiliat i mort en la ficció curialesca, per tal com rivalitzava amb Curiale i amb un germà de D'Àvalos. I és probable que haguera participat en una conspiració del 1444, instigada per a acabar amb la vida d'Enyego.
- 41 El noble valencià Lluís Maça (àlies Lluís Cornell), fill de Pero Maça i cunyat d'Enyego, en canvi, rep homenatge en la ficció: en la figura d'un Pero Maça que després és Pero Cornell. No és cap distracció. És una deferència del narrador. Aquest Lluís triomfà com a justador a Nàpols i hi fou conseller del rei.
- 42 Quan l'escriptor bromeja sobre els germans de la priora Yoland, «Johan» i «Rubín Le Meingre» al·ludeix a les gestes castellanques de son pare, el conestable Dávalos (Decembrio les havia oïdes recitar a Enyego), de les quals foren testimonis els famosos germans Le Meingre i Rubín de Bracamonte.
- 43 Quan Curial combat davant l'emperadriu d'Alemanya, s'hi hibrida la llegenda dinàstica catalana del bon comte i l'emperador (D'Àvalos posseïa un llibre titulat *Bernard, conte...*) amb un relat castellà (*Ostalriche*, etc.) del combat de Fernando de Guevara, germà uterí d'Enyego, celebrat a Viena el 1436.
- 44 El nom «Jacob de Cleves» ret honor al Jacob/Jacques de Lalaing i al senyor d'aquest, el duc alemany de Kleve/Clèves, grans justadors i servidors del duc de Borgonya. Visitaren Nàpols com a diplomàtics i reberen el Toisó d'or, en companyia d'un germà de D'Àvalos i del noble valencià Pere de Cardona.
- 45 Honorada, la mare de Curial, potser s'anomena així perquè santa Honorada de Pavia era venerada en sengles ermites adjacents als feus llombards de D'Àvalos (1436-1444), Borgofranco i Scaldasole.
- 46 La Güelfa, com la viuda Margarida de Savoia, rep mig palau d'Alba i viu entre monges. L'únic cortesà d'Alfons V documentat el 1446 passant per Alba és Enyego. Degué conèixer personalment Margarida.
- 47 D'Àvalos, al servei del *condottiero* Piccinino, participà en la guerra Milà-Venècia (1438-1440) escenificada al «Salonés» (Salò) i Verona. Decorà després el seu palau napolità amb gerrons amb la seua efígie i la del Piccinino. En la ficció, Curial i els seus amics catalans abaten «Salonés de Verona» i altres italians.
- 48 En els preparatius d'aquesta guerra (1438) prengué part un famós mercenari savoia, el senyor de Salanova, que convisqué amb D'Àvalos a Milà i que rep un, fins ara, enigmàtic homenatge en el *Curial*.

- 49 Ambrogio di Spindola (excorsari genovés del rei Alfons i company d'armes d'Enyego a Milà) facilita l'acostament de tropes venecianes a Cremona (1446), comandades per Gerardo Dandolo. Ambdós obliguen D'Àvalos a desplaçar-se a Milà i al rei Alfons, a mobilitzar l'exèrcit de Nàpols. En contrapartida ficcional, són humiliats en el *Curial*: el corsari perd el vaixell i «Gerardo» cau del cavall.
- 50 En el *Curial* s'emula una conversa picant entre monges, que són un espill deformant de la cort de França. «Yoland» d'Aragó (poderosa matriarca dels Anjou) fa de priora, i les duquesses d'Armanyac, Orleans, etc., de comparses. La sàtira l'ha de compondre algun diplomàtic com D'Àvalos, que conega dades com ara l'escàndol sexual de Gillette La Morcière, que explica el nom de «Gileta de Berri».
- 51 El senyor de Monbrú arravata la donzella al de Molesú en la ficció i és venjat per Curial. Jean IV d'Armanyac, empresonat al seu castell de Monbrun (1443-1444) era fill del comte que exterminà els senyors de Monlezun i usurpà Pardiac a Anne de Monlezun i Peralta. Antoni de Luna i Peralta i el seu tutor, Pere de Cardona, amics d'Enyego d'Àvalos, reivindicaven aquest feu occità des de Nàpols.
- 52 L'«Anthoni Mossenyor» borgonyó del *Curial* fa pensar en el justador i bibliòfil Antoine Monseigneur, fill bastard del duc de Borgonya, incorporat d'incògnit a l'exèrcit del rei Alfons (1447) i documentat després, en missió diplomàtica a Nàpols, dinant i conversant amb el seu amic Enyego d'Àvalos.
- 53 Hi ha d'altres personatges relacionables amb l'acció diplomàtica d'Enyego: «Frederico» de Montefeltro (al·ludit així en lletres del rei Alfons remeses a l'ambaixador) i els desposseïts ducs proangevins de Venosa (que intercanviaren lletres de batalla amb un germà de D'Àvalos); el genovés Ansaldo degli Ansaldi (antiaragonés) i el milanés Ambrosio Crivelli (pro-Sforza), que expliquen els envejosos Ansaldo i Ambròsio; els «renarts burells» dels rivals de Curial, que ridiculitzen Renat d'Anjou i aliats, etc.
- 54 La tenda de campanya i el llebrer, divises de Làquesis, s'inspiren en les *carte di trionfi*, populars a la cort de Milà des del 1428. La carta de l'Enamorat representa el dilema amorós, la indecisió entre dues passions, com la que afecta Curial a París. Mostra un llebrer blanc davant d'una tenda de campanya.
- 55 Quan l'autor parla del «duch d'Anjou», absent del torneig de Melú, no *reedita* el desafiament de Bordeus (1283), sinó el de Maddaloni (Nàpols, 1438), on el duc Renat d'Anjou no es presentà. Els cavallers del rei d'Aragó no són els de la crònica de Desclot. Porten cognoms de nobles valencians de la cort de Nàpols amics i parents de D'Àvalos: Maça-Cornell, Martines de Luna, Ximenes d'Urrea, Montcada...
- 56 El protagonisme especial del «duch d'Orleans» com a rival de Curial i del rei d'Aragó en la ficció es justifica per la rivalitat del Magnànim amb el duc Carles d'Orleans (1446-1448) per la successió al ducat de Milà. Ningú com D'Àvalos féu més per afavorir l'annexió de Milà, frustrada a partir del 1448.
- 57 En el conflicte successori de Milà, els parents francesos de Filippo Maria Visconti (Jean de Graille, Guillaume de Rohan...) recolzen el duc d'Orleans. En el torneig de Melú (= Milà?) del *Curial*, el senyor d'Agravila, Guillaumes de Roam, etc., també fan costat al duc d'Orleans. D'Àvalos els coneixia bé; com també tenia notícia de la història del «comte Arbi» anglés i la seua enamorada, Lucia Visconti.

- 58 El mercader Perpunter del *Curial*, natural de Solsona però amb casa a Barcelona, deu ser un Junyent solsonés (els perpunteres feien *perpunts de junyer*), ciutadà de Barcelona, però amb interessos mercantils a Eivissa, Gènova, Nàpols —on es relacionaria amb D'Àvalos, gestor de la *Sommària*— i Tunis. Al Nàpols d'Alfons el Magnànim, els *gatges* dels cavallers es pagaven sovint en «draps de Solsona», de can Junyent.
- 59 Els cavallers «pobres» i catalans del torneig del Montferrat (Ponç d'Orcau; Dalmau i Roger d'Oluge) recorden el baró d'Orcau Berenguer d'Erill, valencià de la cort de Nàpols, i els castllans de feus catalans d'un altre noble valencià i amic d'Enyego, Pere de Cardona i Villena, senyor de l'Oluja de Montfalcó.
- 60 L'amistat entre els germans Cardona-Villena valencians, alts dignataris de Nàpols, i D'Àvalos, justifica també l'aparició d'Enric de Castella (mercenari a Tunis; heroi mític per a la casa de Villena) i Ramon-Folc de Cardona (evocació dels Cardona catalans, i del pare dels referits germans, interlocutor amb el rei de Tunis) compartint protagonisme en un episodi tunisenc del *Curial* (vegeu Soler 2018i).
- 61 Un altre amic —que feia de missatger entre Enyego i Carles de Viana— era el valencià Llop Ximenes d'Urrea, alt dignatari de Nàpols. Lluïa les armes d'Atrosillo i tenia un ancestre, Joan Ximenes, portador el gonfanó de les claus de Sant Pere al servei de Jaume II. En el *Curial* apareix aquest Johan Ximenes d'Urrea, i un Aznar d'Atrossillo que porta la bandera de les «espases entrecroades» del Pere el Gran.
- 62 La llengua del *Curial* (al·lusions a «grans barons», com a Nàpols; *la Güelfa*, com en Boccaccio, i no mai *na Güelfa...*) manifesta influxos idiomàtics de l'eix Llombardia-Nàpols, per on es movia D'Àvalos. S'hi pot rastrejar un lèxic (*restell*, *armurer*, *pretor* 'jutge'...) i algunes expressions (verbs «sintagmàtics» del tipus *tancar damunt* < *sarà sù*, 'tancar') que es reforçarien en el *Curial* pel contacte amb la parla llombarda.
- 63 Per a l'únic viatge que féu Enyego a Castella (1440), el duc de Milà l'autoritza a fer-se acompanyar per vint cavallers, comitiva equivalent a la que duia Curial en el llibre III de la ficció cavalleresca.
- 64 Entre els jocs onomàstics del *Curial*, hi ha el d'Andria de Nigro, mercader genovés «molt famós», que nega haver rebut en *comanda* diners de Curial. Era «famós» en la *Sommària* que dirigia D'Àvalos, on es dirimien els contenciosos mercantils en base a sentències de la Rota de Gènova. La sentència d'Andrea és un incompliment de comanda com el del *Curial*, encara que Di Nigro n'és ací la víctima.
- 65 La coronació de Curial al Parnàs com el millor dels cavallers i oradors-poetes «que vuy són» connecta amb l'ideal humanístic de D'Àvalos. Ell organitzà a Nàpols sonades coronacions, com la del seu amic Filelfo, designat simultàniament pel rei excels poeta... i cavaller, sense haver cenyit mai cap espasa.
- 66 L'any 1445, estant a Calàbria, Enyego d'Àvalos s'ocupà de rebre, en nom del rei Alfons, una comitiva de monjos de Santa Caterina del Mont Sinaí, un referent oriental que apareix després en la novel·la.
- 67 A l'any següent, l'1 de maig del 1446, Enyego d'Àvalos i dos amics valencians, Lluís de Montagut i Guillem-Ramon de Montcada, organitzaren una justa cavalleresca a Nàpols. Allí començaria a destacar l'adolescent Gabriele Curiale, que adquirí fama de gran justador. Potser per això el rei de França de la ficció elegeix la data del «primer de maig» per a convocar a Curial a un torneig.

- 68 La manipulació satírica de mites ovidians per part de l'escriptor pertorbava la crítica del segle passat. D'Àvalos animà Filelfo a presentar les seues *Satyrae* al Magnànim i, en lletres del 1445, apareix en companyia dels secretaris valencians del rei, Joan Olzina i Francesc Martorell, comentant lletres jocundes de Beccadelli, on es tergiversa la mitologia clàssica, com faria després l'autor del *Curial*.
- 69 A ca la primogènita d'Enyego, Constança d'Àvalos, es llegien «romanzi scritti in volgare..., ne' quali sono celebrati i maravigliosi fatti de' baroi e de' fortissimi cavalieri», com indica Paolo Giovio. Potser algun d'aquests *romanzi* era el *Curial*, ja que es tractava d'obres «vernacula et praesertim Hispanica lingua conscriptis». Hi havia, a la cort de Nàpols, un públic lector aficionat a la narrativa cavalleresca.
- 70 D'Àvalos redactà uns tractats de falconeria en català. Se'n conserva la versió toscana, on l'autor es titula «amatore delle Sacre Muse» (a elles es consagra el llibre III del *Curial*) i «fortissimo cacciatore». Aquest apel·latiu apareix en Da Imola quan descriu el centaure Quiró, instructor d'Aquil·les. Justament aquest passatge imolesc de Quiró serveix a l'autor del *Curial* per a caracteritzar Aquil·les. Enyego d'Àvalos i l'anònim compartien referents molt concrets, segurament perquè eren una mateixa persona.

La identificació de l'autor, de les *circumstàncies* formatives d'aquest i de les seues cerques bibliogràfiques, són requisits *sine qua non* per a tot aquell crític que aspire a llegir el *Curial* i entendre'l amb propietat i en profunditat. El nombre de proves aportades —potser mai no trobem cap declaració notarial o apodíctica d'autoria— són suficients, mal que poguera haver-n'hi algunes de més qüestionables que d'altres. En qualsevol cas, al nostre parer, l'única manera de comprendre el *Curial e Güelfa* és la d'atendre a la intenció literària d'un l'escriptor perfectament identificable amb el diplomàtic Enyego d'Àvalos.

De la passió per l'estudi dels clàssics i els dots literaris comte de Montedorisio, ens han arribat testimonis fidedignes d'epistolaris; al·lusions en obres d'humanistes, i expressions laudatòries, però perfectament contrastables, contingudes en biografies d'amics coetanis. Tractarem de compendiar-ne algunes, també en forma de quadre sinòptic. Cap altre cortesà d'Alfons I de Nàpols rep —ni de bon tros— uns elogis similars, ni presenta interessos tan connectats amb la intenció i el contingut del *Curial*. La seua figura és *del tot* excepcional, com la seua obra. Eren ben pocs els curials catalanòfons de Nàpols que, a banda d'ell, destacaren mínimament com a mecenes, literats o aficionats a les lletres, però, en les vides d'aquests, no hi trobareu cap relació amb la novel·la cavalleresca. Tot

el contrari del que s'esdevé amb Enyego d'Àvalos. També el que diuen d'ell ens porta al *Curial*:

Testimonis coetanis sobre la *virtù* i les aptituds literàries d'Enyego d'Àvalos

Paolo Giovio Recorda —per testimoni oral de la filla, Constança d'Àvalos— que, quan Enyego es crià a la cambra reial de la cort de València, ja destacava molt: «fra gli altri paggi era il più caro c'havesse Alfonso, per l'aspetation sua gratissima et per lo concorso di tutte le virtù».

Després visqué i s'educà a la cort i cambra ducal de Milà (1435-1447), «essercitando e ornando... l'animo ne gli studi... delle lettere». L'experimental *Curial*, en certa manera, té molt d'*exercitació*.

Passà a Nàpols el 1440 (definitivament, el 1447), és a dir, que «ritornò a gli Aragonesi fornito grandemente degli ornamenti dell'ottime lettere».

Vespasiano da Bisticci Els humanistes que visitaven Nàpols, «tutti avevano ricetta in casa il conte camarlingo».

Si *Curial* «tracta tan reverencialment los libres, que tots quants lo conexen ho han a gran maravella» i tenia «libres en totes les facultats», Enyego també «dilettavasi meravigliosamente di libri, e aveva in casa sua una bellissima libreria: tutti libri degnissimi, di mano».

El camarlenc posseïa obres literàries «de' più belli iscrittori d'Italia», els mateixos que condicionen la italianitat estilística i la predilecció de fonts que manifesta el *Curial*.

«Gli voleva [els llibres] in superlativo grado, e non guardava a quello che si spendesse, fussino i libri degni».

Era un cavaller excepcionalment «intentissimo d'ogni cosa universalmente, e ne sapeva ragionare, per avere veduto cose assai, ed essere istato sempre appresso di uomini grandi», com a diplomàtic reeixit del rei Alfons i excel·lent coneixedor d'Itàlia i d'Europa.

Com l'idealitzat *Curial* de la ficció, D'Àvalos «era d'uno bellissimo aspetto, ed umanissimo universalmente con ognuno».

Exercí de filohumanista i mecenes: «Amò molto gli uomini dotti, e onorògli sempre dove egli si trovava; prestava loro favore».

També com *Curial*, «ebbe buonissima perizia nella disciplina militare».

«Ebbe molte laudabili condizioni, le quali sono in pochi. Fu di savissimo consiglio e temperantissimo in ogni cosa [la *honestà temperància* de *Curial*]. La lunga esperienza di più cose che aveva vedute nella sua vita lo feciono isperto di ogni cosa e di prestantissimo giudizio».

«Istituì i figliuoli di laudabili costumi e volle ch'eglino avessino notizia delle lettere latine, e di tutte le cose che s'appartengono a' figliuoli de' principi». Educà els fills amb el mateix programa pedagògic que idealitza el *Curial*: arts liberals, música, filosofia moral, clàssics com l'*Eneida*.

A més a més, el comte de Monteodorisio «era buono musico, e dilettavasi d'ogni istrumento, e di tutti aveva buonissima perizia», aspecte que també troba especial reflex en el *Curial*.

- Francesco Filelfo En els *Convivia Mediolanensia* (I), Filelfo presenta *Aenicus Davalus* (<*Aeneas+Inicus*) com un estudiós de l'*Eneida* de Virgili, un «loquentem virgilianum», cosa repercuteix en el *Curial*.
- En les *Odae* (II, 6, v. 76), el presenta com una amant de la música, fent sonar la lira: «sentiat ad resonam sobria Musa lyram».
- En el *Convivium* I, Enyego disserta sobre l'origen de la música, vinculat a Apol·lo (el director del cor de les Muses), com en el proemi al llibre III del *Curial*.
- En el referit *Convivium*, tracta Enyego també de Tebes, la ciutat «que murà Cadme», i d'aquest personatge, mític inventor de l'alfabet, pel qual s'interessarà el *Curial* de la ficció.
- Si *Curial* és òptim cortesà «per a lliça e per a cambra», en les *Odae* (II, 6, v. 18), trobem un elogi idèntic d'Enyego: «Ingenti quamquam permultos laude nitentis / rex habet Alfonsus, lux tua clara magis. / Nam nulla fugit praestans, mi Davale, virtus, / nec bello insignis, nec veneranda toga». No hi havia cap cortesà del rei Alfons que el poguera igualar en virtut.
- En les *Odae* (II, 6, 107-112), llegim, sobre l'aplicació a les lletres del noble: «...placidus excipit Aenicus / Musas hospitio libens. / Et Phoebos... Davalus hospite / laetatur studium...». És a dir: «Enyego acull amb molt de plaer les plàcides Muses i, amb Apol·lo Febus oficiant d'amfitrió, s'aplica D'Àvalos amb delectança a l'estudi de les lletres...». No debades, Apol·lo Febus i les Muses inauguren el llibre III del *Curial*, perquè troben bona «disposició» en l'aficionat escriptor.
- En les *Satyræ* (VIII.1), Filelfo recorda que el duc de Milà apadrinà Enyego perquè n'admirava les moltes virtuts: «Nam postquam multa temptaverat arte Philippus / Ingenium moresque tuos penitusque repertos / Eruerat sensus viditque quod omne per aevum».
- En l'epistolari, Filelfo recorda la bona impressió que s'emportà d'Enyego el 1439, en arribar a Milà, on el conegué i l'ajudà a formar-se intel·lectualment: «Iam totos annos duodecim cognosti. Itaque amabam te atque colebam plurimus solo egregiae virtutis tuae interventu».
- També Filelfo «se hace eco de la fama secular del arte de escribir como práctica habitual del mundo hispano, representado en sus cartas por el *cavaller* Aenicus Davalus» (Mateu Ibars & Mateu Ibars, 1980: 1, 128; les autores desconeixen de quin cavaller es tracta).

- Pier Candido Decembrio En la *Vita* de Filippo Maria Visconti (1447), Decembrio recorda que, entre els *cameraarii* del duc (1435-1444), el cavaller Inico d'Àvalos destacava per ser un «iuvenem singulari ingenio virtuteque praestantem» («giovane che faceva spicco per qualità morali e talento non comune»).
- Pel 1440, a Milà, els còdexs de clàssics traduïts al llatí i al toscà per Decembrio es copiaven, segons alguns colofons, «in camera strenuissimi d[omini] Inici, militis».
- En la dedicatòria d'una traducció toscana de Cèsar, aconsella D'Àvalos: «Legerai, adoncha, queste nostre traductione, Ignigo prestantissimo, si come uno specchio a te preposto in cui adorni el tuo ingenio». El llibre, de fet, serví per a *enginyar* la batalla de Curial contra els turcs.
- Li dedica també un encomiàstic *Carmen in laudem illustris Inichi Davali, regii cameraarii*. Pier Candido s'allotjà al palau napolità d'Enyego, «leggendo, meditando e scrivendo» al seu servei, segons comenta en l'epistolari, on s'adreça al mecenes com «Inichum Davalum... amicissimum meum».
- En nota autògrafa del milanés (1440), consta que D'Àvalos fou un dels primers deu pròcers d'Europa a rebre *La República* de Plató en versió llatina, una obra de «revereda letradura» que explica el perquè filosòfic del nom de «Làquesis»: «Ex his *Politie Platonicae* libris, data copia: illustris domino duci Cloucestrie; domino Ignigo Davalo, militi Hispano; illustri Leonello, marchioni Estense; reverendo domino Alphonso, Burgensi episcopo...». L'humanista el posà, doncs, al nivell dels reis de Castella i Aragó, el duc de Gloucester, el marquès de Ferrara, etc.
- A petició de Pier Candido, Enyego escriu al cardenal Bessarió (1448) perquè intercedisca davant el papa i que aquest aculla Flavio Biondo; fet que demostra la relació de D'Àvalos amb una xarxa d'humanistes de primera fila, que es movien per diferents corts d'Itàlia.
- Recorda Decembrio que, estant a Nàpols al costat d'un Ercole d'Este (fill del marquès de Ferrara) malalt i convalescent, hi «erat forte presens Inichus Davalus». Parlaven, humanistes i cavallers, d'antigues històries exemplars («veterum historiis») i recitaven la *Vida d'Alexandre*, traduïda «in maternam linguam et intellectu perfacilem» pel milanés.
- Angelo Decembrio En les seues lletres, consta que passà de Milà a Nàpols al servei de «domini Inichi». Carles de Viana —potser per suggeriment de D'Àvalos— se l'emportà després de Nàpols a Barcelona en qualitat «librario nostro... et in studiis humanitatis preceptorem nostrum».
- Guiniforte Barzizza Avisa el rei Alfons que D'Àvalos portarà de Milà a Gaeta (1440) obres de Sèneca i altres; segurament, els manuals d'*imitatio* humanística del pare, dels quals aprengué l'autor del *Curial*.
- Alamanno Rinuccini Tradueix i adreça el *De virtutibus mulierum* de Plutarc «ad clarissimum principem Ignatium [sic] de Davalos», «cum multa de tuis egregiis virtutibus vulgata apud omnes fama accepissem..., corporis forma et valitudini praestans, ea tamen suo studio... paraverit ornamenta animi...».

- Giannozzo Manetti Abandonà Florència i la política el 1456 per a refugiar-se al palau napolità de D'Àvalos i, segons el seu epistolari, «approdare al porto tranquillo degli studi», sobre Plutarc, Plató i altres clàssics.
- Masuccio Salernitano Èmul napolità de Boccaccio. Dedicà sengles *novelle* a Enyego d'Àvalos, «che al resto dei viventi puoi dare irrepobata dottrina» sobre temes d'amor, i a la muller, Antonella d'Aquino, «contessa camerlinga», «che con la propria virtù hai del femineo sesso superato e vinto la natura».
- Martorell a Beccadelli El secretari Francesc Martorell comenta al «Panormita» que ha rebut la seua epístola «iocunda» (on tergiversa satíricament mites clàssics, per a «risum movere... interlegendum») a Joan Olzina i a «Innicho tuo, vel pocius nostro..., nobilissimo... doctissimo». Les manipulades «poètiques ficcions» del *Curial* són destinades també, en part, a «risum movere interlegendum».
- Bartolomeo Facio Amic del gran camarlenc, en la seua obra *De dictis et factis Alphonsi regis*, en fa elogi i el tracta de «praestantem virum» o 'personatge excepcional' entre els cortesans hispànics del monarca.
- Carles de Viana El príncep de Viana escriu a l'«spectable e magnífico, devoto e bien amado nuestro don Enyego d'Ávalos, conde camarlengo», demanant-li si ha corregit ja «el libro que vos enviamos» i sobre altres qüestions relacionades amb l'intercanvi d'obres literàries entres ambdós.
- Alfons el Magnànim Considerava Enyego, «in regimine sapiens in rebusque bellicosus providus et industrius, et in gubernatione gentium maxime strenueque circumspectus» (Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria Reial, reg. 2658, ff. 4v-5v, Nàpols, 9 de juliol del 1449).
- Tommaso da Rieti «Enichus», per al contracte napolità del Pisanello, encarrega a preceptor àulic Da Rieti un preàmbul humanístic, on es lloen les obres d'art i les obres «litterarum», perquè immortalitzen les gestes i la glòria dels homes il·lustres: «hinc enim rerum gestarum gloria virorumque illustrium fama fere immortalitatem nanciscitur».
- Lorenzo Valla Gran amic de D'Àvalos, el descriu en l'*Antidotum in Facium* seient al seu costat durant «l'hora del llibre», i interessant-se per temes literaris: «prelustrum virum Egnigum Davalum, qui erat mihi ad sinistram». L'ajudava a esmenar còdexs antics («Egnigus, eudem locum emendandum, quem manu sua scripserat...») i l'interrogava amb curiositat intel·lectual: «Egnigus inquit...».

No hi ha parangó, en absolut, entre els elogis que despleguen els coetanis sobre D'Àvalos, l'únic cortesà del rei Alfons capaç d'escriure una obra tan complexa, innovadora i elegant com el *Curial*, i les que trobem —rarament— sobre la resta de *creati catelani* del rei Alfons. La *virtù* adquirida per Enyego en l'«studi» de les lletres itàliques i clàssiques, testimoniada sobradament i reiteradament com s'ha vist, soluciona, al nostre parer, a l'*enigma* de l'autor pendent d'identificació. Qui, si no D'Àvalos, podia haver escrit el *Curial*?

Tampoc no convé descurar l'horitzó de recepció de la novel·la. Realment, es tracta d'un text accessible en dos nivells de comprensió lectora: [1] el d'uns secretaris reials com Olzina i Martorell, amics de D'Àvalos, capaços de riure'n les ocurrències mitològiques (la part *intricada* de l'obra, en mots de l'autor), i [2] el d'uns nobles de la cort de Nàpols, procedents de València (Maça-Cornell, Cardona-Villena, Ximenes d'Urrea, Montcada, etc.), que compartien amb l'escriptor vincles familiars i amicals (Soler 2017c) i s'ocupaven d'afers de govern i diplomàcia. En conseqüència, compartien vivències i bromes amb el literat, i eren capaços d'identificar fàcilment els personatges referits à *clef*. El fet de ser valencians els amics i parents d'Enyego, i la majoria dels cortesans del seu entorn, explicaria l'elecció d'un lèxic (*acaçar, alqueria, rabosa, marjal, acurtar, menejar...*) que els era familiar.

3. La intenció literària i el/s significat/s del *Curial*

La fonamentada atribució d'autoria ens ha dut, indefectiblement, a avançar —per damunt de velles incerteses, llits de Procust contextuals i infundades sospites de falsedat— cap a un nou paradigma interpretatiu de *Curial e Güelfa*. La lectura del text en el correcte context —la Itàlia d'Alfons el Magnànim, la dels cavallers hispànics que conviuen amb l'humanisme— ajuda a respondre qüestions fonamentals: Què motiva l'escriptura del *Curial*? Quina era la intenció literària de l'autor? Què volia comunicar als seus oients o lectors?

És probable que Enyego d'Àvalos s'haguera plantejat d'escriure la novel·la des del començ del seu exili milanés (1435) i aquesta haguera patit remodelacions, reestructuracions i canvis d'intenció o de plantejament, fins a la redacció definitiva (1445-1448). Fa l'efecte de ser una obra molt personal i treballada: una mena de *secretum*, de restringida difusió entre els amics, on el «cavaller científich» demostraria el seu domini de l'art poètica, exercitat al llarg d'uns anys dedicats a «la vigília del studi» d'autors italians i clàssics antics. La peça resultant, una novel·la de cavalleria humanística, és densa en continguts i significats:

[1] *Narrativa cortesà de ficció*.- Llegida superficialment, tenim una divertida ficció, inspirada en el llegat literari medieval: biografies cavalleresques, repertori artúric i idil·lis trobadorescos d'amor cortès. Es fa paròdia respectuosa, boccacesca i benhumorada de situacions apreses de la tradició àulica medieval, a fi d'aconterar un auditori on predominarien els cavallers. A la Corona d'Aragó, la matèria de Bretanya havia deixat de ser una literatura de cort i d'elit; en canvi, a les corts principesques de la Itàlia septentrional, on es formà D'Àvalos, els llibres de cavalleries eren molt cotitzats (Cingolani 1990-1991).

[2] *Institutio principis*.- La delectació ve reforçada per un missatge moralitzant. És portadora d'una intenció docent que es ramifica: al·liona sobre la formació d'un cavaller modèlic, sobre l'amor honest i sobre la bona literatura. Ara bé, per damunt de tot, el *Curial* és una biografia cavalleresca («lo procés de la vida» de Curial) i funciona de *speculum* de cavallers. Presenta un arquetip idealitzat: el del noble curial o *cortigiano* d'armes i lletres a la italiana. Curial excel·leix en la lliça i en l'estratègia de guerra (la «disciplina militar»), però també és bon «orador e poeta», un humanista *amateur* aplicat als *studia humanitatis* («la vigília del estudi»), que col·lecciona «libres en totes les facultats» (una rebregada consigna humanística: *libri in ogni facultà*). Les arts liberals, la filosofia moral, l'oratòria i la poesia dels clàssics de «reverenda letradura» són els fonaments pedagògics d'un nou temps. Curial és un cavaller trobador de la Llombardia del segle XIII, però l'autor l'imagina com un cortesà modèlic de la Itàlia del Quattrocento, «car entre los grans philòsofs, poetes e oradors [en el vocabulari coetani, vol dir 'humanistes'], veig que és tengut en gran stima».

L'elecció d'un cavaller adolescent que, «per sos mèrits» (*nobilitas ex virtute*) esdevé «príncep» respon a un plantejament d'*institutio principis* que reflecteix l'optimisme pedagògic del primer Renaixement. El biaix humanístic afecta el tractament amable de les dones, veritables coprotagonistes de l'obra.⁸ Elles dialoguen *de nobilitate* o citen clàssics antics debatent sobre el suïcidi de

---

8 La novel·la narra part de «la vida» de *Curial*, en veu del mateix redactor, però Curial no és res sense les dones que *actuen* sobre ell. El cavaller —vet ací una de les moltes provocacions intel·lectuals de l'obra— és *objecte* del desig amorós de la Güelfa, Làquesis i Camar, i l'amor és el motor de l'*acció*.

Cató; com si hagueren llegit —en companyia del mateix escriptor— els tractats de Leonardo Bruni o els de Sèneca i Ciceró. En qualsevol cas, l'elecció d'un jove aprenent de príncep; el posat blasrador de l'autor (Butinyà 1992); les reiterades al·lusions a sobirans bíblics i prínceps antics que foren superbs i luxuriosos; algunes al·legories i motius (la «manilla de brúfol», el «principat d'Orengè», Pirrus d'Epir, etc.) i fins i tot la preferència d'un lèxic valencià, fan pensar en Ferran, adolescent hereu del tron napolità, criat a València i casat a Nàpols (1444-1445) amb una descendent dels prínceps d'Aurenja, com el versemblant dedicatari de l'obra. Al nostre parer, l'autor —que no pretenia publicar l'obra—⁹ hauria fingit una dedicatòria «volent scriure a vostra consolació e plaer», però com a part integrant del joc literari. De la mateixa manera que, al començ del llibre, hom recorre al tòpic del manuscrit trobat.

[3] *Amor neoplatònic i ideals humanístics*.- La història del cavaller és també —com anuncia el proemi I— la de l'amor idíl·lic, honest i perseverant de Curial i la Güelfa; una ficció harmonitzada d'armes i amors, que ret homenatge al Boccaccio cortesà del *Filocolo* (Nàpols, 1336) però que se'ns conta en quasi burgés, decameronià. El punt de partida és una paròdia simpàtica de l'amor cortés (la Güelfa enamorada i secreta patrocinadora del vailet Curial; els *lausengiers* Ambròsio i Ansaldo, l'hipotext decameronià de *Tancredi e Ghismunda*, etc. Tanmateix, el punt d'arribada és el *coelicus ignis* (Barzizza, *De amore*, Milà, 1439), beneït per una Venus Celest i *estel·lificada*, deessa-planeta que s'apareix en teofania a la Güelfa a la fi del relat. El decorat neoplatònic es completa amb la recomanació als oients cortesans d'un amor matrimonial i honest, com el que propugnaven llavors els humanistes.

En realitat, la història d'amor i cavalleries serveix de pretext a l'escriptor per a plasmar sobre la novel·la —sovint entre línies: entre ironies, facècies, sàtires i provocacions— una concepció del món i de la cultura que connecta amb l'esperit renovador de l'humanisme llombard, ferrarés, florentí i napolità de l'època. Hi troben cabuda i ressò idees com ara: fugida de la pobresa (Teognis

---

9 Si més no a la cort de Nàpols. Altrament, entre altres precaucions, s'hauria abstingut de castigar amb la burla i la mort el noble napolità Boca de Far, afavorit en aquells anys per Alfons el Magnànim.

vs. Francesc d'Assís); defensa de la *dignitas hominis* (Manetti) enfront de la *miseria hominis* (el Sanglier); noblesa derivada de la virtut individual, l'«honestat temperança» (Aristòtil, en versió de Bruni) i la bona administració dels diners (Poggio); formació del futur príncep com a «home científich» (Savonarola, escola ferraresa del Veronese) d'armes i lletres, que elegeix el seu destí, com explica Plató, sense dependre de la Fortuna (Decembrio); el potencial emancipador dels clàssics (Bruni), com l'*Eneida* glossada i altres *volgarizzamenti* amb els quals alligona Curial l'alumna Camar, etc. Les incursions humanístiques hi irrompen de vegades com a provocacions hilarants, però sovint s'ajusten a un joc d'eclecticisme ciceronià —d'equilibri calculat entre posicions contràries— après dels diàlegs humanístics. D'ací que la crítica haja tingut dificultats per saber si l'autor s'inclinava per Homer o per Guido delle Colonne. Un Curial il·luminat per Apol·lo, i aparentment equidistant, sentència que el «sublim estil» de la *Iliada* està reservat als «hòmens de molta sciència» i que la resta podrà acudir a la «veritat», poèticament anodina, de les *Històries troianes*. Si assistim al «judici» amb ull crític, sabrem per qui s'inclina l'autor.

[4] *Instrument de commemoració política*.- Admirador de Dant i amic d'al·legories, l'autor del *Curial* encara incorporà un quart *estrat* d'informació a la «textual texedura» (com la definia el seu primer mestre, Enric de Villena) de la novel·la. Ens referim al desplegament d'una onomàstica simbòlica (Curial, Güelfa, Partènope...), un periple geogràfic (Angers, les Dues Sicílies, Hongria, Jerusalem, Tunis...) i una velada al·lusió a les aspiracions de la Corona d'Aragó, que optava a ser «senyora de Milà». El missatge polític sublimar no s'entén sense haver assistit abans al triomf d'Alfons el Magnànim en la conquesta de Nàpols (1435-1443), als acords de Terracina amb l'Església romana (1443) i als intents de D'Àvalos per vincular el ducat de Milà al patrimoni alfonsí (1446-1447). El context *condiciona* el text. Determina fins i tot que, mirat de besllum el manuscrit, hi aparega la *Biscia Viscontea*.

D'acord amb la reivindicació de la doble legitimitat en l'accés d'Alfons I al tron napolità (l'adopció per la reina de Nàpols, Joana II d'Anjou, reconeguda pel papa el 1443, i els drets heretats dels Staufens-Aragó de Sicília), Curial visita Conradí Hohenstaufen a Sicília i Carles d'Anjou a Nàpols. Els noms de *Curial*

(la *Curia imperialis*, els emperadors Hohenstaufen alemanys, reis de les Dues Sicílies) i *Güelfa* (la *Parte Güelfa* d'Itàlia, amb el papa, que donaven alé i suport als Anjou de Nàpols) afavoreixen la propaganda monàrquica. Encara que, per a l'autor del *Curial*, lector del *De Monarchia* de Dant, el messiànic *Rex Italiae* seria aquell que, com «lo rey d'Aragó» de la ficció, hissara el gonfanó de les dues «espases entrecroades»: el d'un poder espiritual subjugat al temporal. D'ací que, havent promés el «guardó» per igual a Curial i Güelfa, a la fi del relat el guardó sols el rep el cavaller, «per sos mèrits». La Güelfa —al·legòricament, l'Església— passa a ocupar una posició subalterna; com havia ocorregut el 1443, després de la *mercè* de Terracina. A més, al remat de l'obra, Curial es casa amb la mateixa Güelfa i, en conseqüència, esdevé «senyor de Milà» consort.

En realitat, s'hi està commemorant *a posteriori* el triomf del 1443, però també el projecte d'un *Regnum Neapolitanum* plenament italià, escindit de la Corona d'Aragó, sobre el qual havia de regnar el príncep valencià Ferran d'Aragó, duc de Calàbria. Aquest exhibia pels carrers de Nàpols el seu estendard negre amb la creu del rei de Jerusalem, un dels títols assumits pel pare el 1443. No és estrany, en conseqüència, que el *Curial* s'acomia amb el *Nunc dimittis*: la salutació del just Simeó al Messies com a «rei de Jerusalem». ¹⁰ O que el triomf del cavaller del «falcó desencapellat» culmine amb l'assumpció pel príncep imminent d'una màxima pindàrica, «Ans anvie que pitié», adreçada a un sobirà de la Sicília antiga (Soler 2016c). Hi ha voluntat —renaixentista— de vincular el món antic al present.

No content amb la parafernàlia epinicial (arredonida amb vells mites dinàstics, com la reivindicació de Provença lligada a la llegenda del bon comte; reciclada en el *Curial* per a ridiculitzar Renat d'Anjou i aliats), l'escriptor hi introdueix un bigarrat repertori onomàstic relacionat amb la seua vida i amb els seus afers diplomàtics. En efecte: quan els noms no formen part del patrimoni

---

10 Entre els coneixements d'autor i oients, estarien els de saber que el passatge evangèlic era un comiat (el de Melchior a Curial, en aquest cas), però també una salutació majestàtica a l'infant que regnarà com a rei de Jerusalem i «gloriam plebis tuae, Israel» (Lc 2:32). El *Curial* conté reiterades al·lusions hierosolimitanes, com quan se'ns *revela* —enigmàticament— que, «si les pedres parlassen», revelarien el preclar llinatge de Curial.

simbòlic i el bagatge biogràfic de l'autor (Curial, l'Arta, Spínola, l'escut del lleó, Salonés, Salanova, Boca de Far, etc.), reten homenatge a parents (Maça-Cornell) i amics valencians (Cardona-Villena, Ximenes d'Urrea...), o a aliats del rei Alfons (el duc de Borgonya, Cleves, el senyor de Bergues, el comte de Foix...). Simultàniament, els qui han comés algun crim execrable (Del Chastell, Monbrun/Armanyac), els qui traeixen l'amistat d'Aragó (com el rei d'Anglaterra, 1445), els antagonistes i contraris al nou rei de Nàpols (Renat d'Anjou, el delfí de França, el senyor de Perusa, Federico da Montefeltro...), o aquells que rivalitzen cavallerescament amb el Magnànim per Milà (el duc d'Orleans), són sotmesos a tractaments més o menys pejoratius, que van des de l'execució brutal, a manera de venjança poètica (Del Chastell), fins a l'abraçada reconciliadora (amb Orleans¹¹).

Comptat i debatut, l'escriptor (que reserva per a l'últim moment la introducció d'alguns noms; s'expliquen així alguns buits del còdex) fa de *Curial e Güelfa* un trassumpte lúdic del panorama diplomàtic de la Itàlia i l'Europa dels anys 1445-1446 (llibres I-II) i 1447-1448 (llibre III). Si el torneig de Montferrat serveix per a fustigar els enemics napolitans i nord-italians del rei Alfons i els seus *catalani*, el torneig internacional de Melú esdevé, doncs, un torneig «de Milà», on el duc d'Orleans cobra especial protagonisme. El conflicte entre el rei d'Aragó i Renat d'Anjou —absent de Melú— el dona l'autor per superat.

En resum: el *Curial* és una paròdica i divertida ficció de cavalleries i amors, que presenta un arquetip idealitzat de cavaller humanista i un horitzó moral basat en l'amor honest de signe neoplatònic. La matèria de Bretanya, el *Decameró*, els *commenti* dantescos del Trecento i un sorprenent repertori de clàssics antics ajuden l'autor a enriquir l'obra amb mites sovint manipulats, sàtira llucianesca i antifraesca, i reflexions benhumorades sobre les lletres, la vida de cort i la diplomàcia europea, adreçades a un auditori proper i amical.

---

11 Justificada aquesta per la reconciliació d'Alfons el Magnànim amb Carles d'Anjou (1448) i l'aliança amb aquest contra Francesco Sforza. Aquest, malgrat tot, s'apoderà del cobejat Milà entre el 1449 i el 1450, i una part substancial de la «càrrega al·legoricopolítica» del *Curial* deixà de tenir sentit i projecció.

4. Conclusió: lletres catalanes i humanisme italià

Com qualsevol clàssic de la literatura universal, *Curial e Güelfa* no admet una explicació unívoca, sinòptica, de fàcil enunciat. La pluralitat d'intencions, la riquesa de missatges i la sincrasi d'idees que atresora són producte del treball metòdic d'una ment brillant i d'una ploma enlluernadora. El llibre forma part del patrimoni simbòlic de tots els parlants de la llengua catalana. Fou redactat en un català natural i elegant, el de l'albada del segle d'or valencià, però traslladat a l'exili daurat de la cort napolitana del rei d'Aragó.

De fet, el *Curial* es pot considerar perfectament l'obra literària en romanç més excepcional i més representativa del regnat napolità (1435-1458) d'Alfons V el Magnànim. A Nàpols, i en una *lingua di dominazione* com era el català, aquesta novel·la cavalleresca del Mezzogiorno s'avançà en vora dues dècades a l'eclosió de la cavalleria humanística —en vers, no en prosa, com el *Curial*— verificada a la Florència de Lorenzo de Mèdici (Soler 2017h i 2018k). No assistim a «la síntesi de l'italianisme a Catalunya», com creia Nicolau d'Olwer (1908: 309), sinó al sincretisme poètic i experimental d'un autor criat a València, però format després en la cultura de cort nord-italiana. D'Àvalos vol crear una *matèria d'Itàlia*, «axí... com yo ho hauré sabut fer», perquè les matèries de Bretanya i de França han caducat per a ell.

La nostra novel·la cavalleresca s'incardina, doncs, en un context literari d'arrel nord-italiana (*Le chevalier errant*, relat autobiogràfic i dantesc; les *Tre Corone*; els cenacles humanístics...) i d'expressió narrativa boccacesca, guiada pel *Decameró*; amb unes seqüeles florentines (Poliziano, Boiardo...), que haurien rebut influència del *Curial* en cas d'haver-se divulgat el llibre. La nova literatura es caracteritzava per una hibridació estètica (Burke 2000: 15-18) del llegat cavalleresc medieval amb l'esperit regenerador de la cultura clàssica, reanimada pels humanistes. De fet, no resulta difícil trobar en *Curial e Güelfa* escenes que anuncien «les lumières de la Renaissance italienne, au point que l'on pense parfois parcourir de l'intérieur un tableau fleuri de Botticelli» (Barberà, trad. 2007: dors de la coberta).

Bibliografia

- ARAMON I SERRA, R. (ed.) (1930-1933) *Curial e Güelfa*, Barcelona, Barcino, 3 vol.
- BADIA, L. (1986) «Ressenya a Anton Espadaler, *Una reina per a Curial*, Quaderns Crema, Barcelona, 1984», *Els Marges*, 34, p. 117-120.
- ; TORRÓ, J. (ed.) (2011) *Curial e Güelfa*, Barcelona, Quaderns Crema.
- (2015) «*Curial e Güelfa*», dins Broch, A. (dir.) *Història de la literatura catalana, vol. III. Literatura medieval (III). Segle xv*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana / Barcino / Ajuntament de Barcelona, p. 55-106.
- BARBERÀ, J.-M. (trad.) (2007) *Curial & Guelfe*, Tolosa de Llenguadoc, Anacharsis.
- BURKE, P. (2000) *El Renacimiento europeo. Centros y periferias*, Barcelona, Crítica.
- BUTINYÀ, J. (1992) «De les fonts del *Curial e Güelfa* i del posat blasrador del seu autor», *Revista de Filologia Romànica*, 9, p. 181-189.
- (2001 [1a ed. 1999]) *Tras los orígenes del humanismo: el «Curial e Güelfa»*, Madrid, UNED.
- (2012) «Construir l'humanisme reconstruint la cultura i les fonts del *Curial*», dins Ferrando, A. (ed.), *Estudis lingüístics i culturals sobre «Curial e Güelfa», novel·la cavalleresca anònima del segle xv en llengua catalana*, Amsterdam, John Benjamins, vol. I, p. 201-234.
- CALVO, C. (2013) «*Curial e Güelfa* i Boccaccio: influències lingüístiques», *Scripta*, 2, p. 310-324.
- (2014) «Lingua toscana in bocca catalana: sull'italianità del *Curial e Güelfa*», dins Ídem; Giordano, A. (trad.) *Curial e Guelfa*, Roma, Aracne, p. 67-92.
- C AMPS, E. (2017) «Entrevista a Lola Badia», *Vilaweb*, Barcelona, 5 d'abril, ed. electrònica [<http://www.vilaweb.cat/noticies/lola-badia-els-que-hem-treballat-amb-el-curial-sabem-que-es-molt-dificil-fixar-ne-lautor-perque-no-hi-ha-cap-pista-material/>] consultada el 05/04/2017.
- CINGOLANI, S. M. (1990-1991) «“Nos, en leyr tales libros, trobemos plazer e recreation”. L'estudi sobre la difusió de la literatura d'entreteniment a Catalunya els segles xiv i xv», *Llengua i Literatura*, 4, p. 39-127.
- COMAS, A. (1968) «Escolis a *Curial e Güelfa*», dins ídem, *Assaigs sobre literatura catalana*, Barcelona, Tàber, p. 45-107.
- CORTÈS, M. (2000 [1999]) «*Curial e Güelfa* i la tradició trobadoresca», dins Freixas, M.; Iriso, S. (ed.) *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (1999)*, Santander, Gobierno de Cantabria / AHLM, vol. I, p. 548-569.
- ESPADALER, A.-M. (1984) *Una reina per a Curial*, Barcelona, Quaderns Crema.
- (2007) «Sobre el lloc i l'ocasió del *Curial e Güelfa*», dins Miralles, E.; Solervicens, J. (ed.) *El (re)descobrimient de l'edat moderna. Estudis d'homenatge a Eulàlia Duran*, Barcelona, Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 221-231.

- (2012) «*Curial e Güelfa*: El jo de l'autor i la història», dins Ferrando, A. (ed.) *Estudis lingüístics i culturals sobre «Curial e Güelfa», novel·la cavalleresca anònima del segle xv en llengua catalana*, Amsterdam, John Benjamins, vol. I, p. 277-286.
- FERRANDO, A. (1980) *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València, Universitat de València.
- (1996 [1994]) «Fortuna catalana d'una llegenda germànica: el tema de l'emperadriu d'Alemanya falsament acusada d'adulteri», dins Schönberger, A.; Stegmann, T.-D. (ed.), *Actes del desè Col·loqui de Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Frankfurt am Main, 18-25 de setembre de 1994)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. II, p. 197-216.
- (1997 [1994]) «Sobre el marc històric de *Curial e Güelfa* i la possible intencionalitat de la novel·la», dins Barberà, J.-M. (ed.) *Actes del Col·loqui Internacional «Tirant lo Blanch: l'albor de la novel·la moderna» (Ais de Provença, 21-22 d'octubre de 1994)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 323-369.
- (ed.) (2007) *Curial e Güelfa*, Tolosa de Llenguadoc, Anacharsis.
- (2012) «Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial e Güelfa*», dins Ídem (ed.), *Estudis lingüístics i culturals sobre «Curial e Güelfa», novel·la cavalleresca anònima del segle xv en llengua catalana*, Amsterdam, John Benjamins, vol. I, p. 31-88.
- FERRER I MALLOL, M.-T. (2011) «Fou Lluís Sescases l'autor de *Curial e Güelfa*? El Nord d'Àfrica en la narrativa del segle xv», dins Bellveser, R. (coord.) *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle xv*, València, Institució Alfons el Magnànim, vol. I, p. 59-142.
- GÓMEZ FONT, X. (1988) «*Curial e Güelfa*, petges mitològiques», *Caplletra*, 3, p. 41-63.
- GROS, S. (2015) «*Aquella dolçor amarga*». *La tradició amatòria clàssica en el «Curial e Güelfa»*, València, Universitat de València.
- MATEU IBARS, J.; MATEU IBARS, M. D. (1980) *Colectánea paleogràfica de la Corona de Aragón (siglos IX-XVIII)*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- MARTINES, J. (2012) «Aproximació a les novetats lèxiques i semàntiques del *Curial e Güelfa*», dins Ferrando, A. (ed.) *Estudis lingüístics i culturals sobre «Curial e Güelfa», novel·la cavalleresca anònima del segle xv en llengua catalana*, Amsterdam, John Benjamins, vol. II, p. 941-998.
- MESA SANZ, J. F. (2012) «Las fuentes del latín del *Curial e Güelfa*», dins Ferrando, A. (ed.) *Estudis lingüístics i culturals sobre «Curial e Güelfa», novel·la cavalleresca anònima del segle xv en llengua catalana*, Amsterdam, John Benjamins, vol. I, p. 387-428.
- MIQUEL I PLANAS, R. (ed.) (1932) *Curial e Güelfa. Text del xvè segle reproduït novament del còdex de la Biblioteca Nacional de Madrid per R. M. y P., ab estudis y notes del mateix y de Anfós Par*, Barcelona, Biblioteca Catalana.
- MUSSO, O. (1991) «Il romanzo cavalleresco *Curial e Güelfa* e il Monferrato: note storiche», dins *II Miscellanea umanistico-catalana. Quaderni della Sezione di Studi Storici Alberto Boscolo*, Roma, Consiglio Nazionale delle Ricerche, vol. II, p. 39-52.

- NAVARRO DURÁN, R. (2011) «Misterios de una extraña novela: *Curial e Güelfa*», *Clarín*, 96, p. 3-11.
- (2016a) «The Gothic Novel *Curial e Güelfa*: An Erudite Creation by Milà i Fontanals», *Imago Temporis. Medium Aevum*, 10, p. 55-95.
- (2016b) «El uso de la ironía en *Curial e Güelfa*», dins Finci, C. C.; Mancheva, D. (coord.) *Homenaje a Carlos Alvar*, San Millán de la Cogolla, CiLengua, vol. I, p. 835-850.
- NICOLAU D'OLWER, L. (1908) «Apunts sobre la influència italiana en la prosa catalana», *Estudis Universitaris Catalans*, 2, p. 166-179 i 306-320.
- RICO, F. (1982) «Para el *Curial* [Sylva XXIII]», dins ídem, *Primera cuarentena y tratado general de literatura*, Barcelona, El Festín de Esopo, p. 89-90.
- RIERA I SANS, J. (1993 [1991]) «Falsos dels segles XIII, XIV i XV», dins Alemany, R.; Ferrando, A.; Meseguer, L. B. (ed.) *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. I, p. 425-491.
- RUBIÓ I LLUCH, A. (ed.) (1901) *Curial y Güelfa. Novela catalana del quinzè segle*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.
- SABATÉ, G. (2016) «*Curial e Güelfa*»: fonts, context i autoria, tesi doctoral, Departament de Filologia Romànica / Universitat de Barcelona.
- SANSONE, G.-E. (1963 [1961]) «Medievalismo del *Curial e Güelfa*», dins ídem, *Studi di Filologia Catalana*, Bari, Università di Bari, p. 205-242.
- SOLER, A. (2016a) «Iconografia italiana i literatura cavalleresca catalana: les al·legories de les arts liberals en *Curial e Güelfa*», *Quadri-Quaderni di Ricognizioni*, 3, p. 41-57.
- (2016b) «Perpètua de Cartago i Camar de Tunis. Sobre algunes fonts del *Curial* accessibles a Itàlia», *Scripta*, 8, p. 90-104.
- (2016c) «“Cuer desirous”. Enigmes lírics i mots heràldics en el *Curial*», *Tirant*, 19, p. 253-274.
- (2017a) «Enyego d'Àvalos, autor de *Curial e Güelfa*?», *Estudis Romànics*, 39, p. 137-165.
- (2017b [2016]) *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «Curial e Güelfa»*, València / Barcelona, Universitat de València / Institució Alfons el Magnànim / Institut d'Estudis Catalans, 3 vol.
- (2017c) «L'entorn valencià d'Enyego d'Àvalos i l'autoria de *Curial e Güelfa*», *eHumanista/IVITRA*, 11, p. 401-430.
- (2017d), «Els consells d'amor de Guiniforte Barzizza al valencià Francesc de Centelles (Milà, 1439) i la intenció literària del *Curial*», *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 7, p. 77-98.
- (2017e) «*Le chevalier errant*, els Saluzzo del Montferrat i l'autoria del *Curial*», *Medioevi*, 3, p. 231-263.
- (2017f) «Borgonya i l'Imperi alemany en la novel·la cavalleresca *Curial e Güelfa*. El centre d'Europa vist des de la perifèria», *Mirabilia/MedTrans*, 11, p. 401-430.

- (2017g) «Atenes i Jerusalem en el *Curial*: ambientació literària o dilema ideològic?», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 71, p. 25-56.
  - (2017h) «Inico d'Avalos y la 'caballería humanística' en el Nápoles de Alfonso I: *Curial e Güelfa*», *Archivio storico per le province napoletane*, 135, p. 33-61.
  - (2018a) *Enyego d'Àvalos i l'autoria del «Curial»*, València-Barcelona, Institució Alfons el Magnànim / Institut d'Estudis Catalans / Universitat de València.
  - (2018b) «Lírica trobadoresca amb filtres italians: Rigaut de Berbezilh en *Curial e Güelfa*», *Revista de Cancioneros Impresos y Manuscritos*, 7, p. 180-206.
  - (2018c), «Les *Epistolae Familiares* de Petrarca en el *Curial*», *Caplletra*, 64, p. 43-58.
  - (2018d [2015]) «Italians contra catalans? Rerefons dantesc i circumstàncies històriques d'un episodi de *Curial e Güelfa*», dins Pérez Saldaña, M.; Roca, R. (ed.) *Del manuscrit a la paraula digital. Estudis de Llengua i Literatura catalanes*, Amsterdam, John Benjamins, p. 36-49.
  - (2018e [2016]) «*Curial e Güelfa*: a Romance of Humanistic Chivalry, from the Italian Quattrocento, Written in Catalan Language», dins Babbi, A. M.; Ferrando, A. (ed.) «*Curial e Güelfa*». *La cavalleria umanistica italiana nel xv secolo*, Amsterdam, John Benjamins, en premsa.
  - (2018f) «*Curial e Güelfa*, an Italian-Catalan Romance from the 15th Century Lacking 'Anomalies' and 'Mysteries'», *Imago Temporis. Medium Aevum*, 12, en premsa.
  - (2018g [2017]), «La Làquesis de Plató i la Làquesis del *Curial*», dins «*Avatares y perspectivas del medievalismo ibérico*». VII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Roma, 26-30 de septiembre de 2017. Sapienza, Università di Roma), San Millán de la Cogolla, Asociación Hispánica de Literatura Medieval / CiLengua, San Millán de la Cogolla, en premsa.
  - (2018h) «El proemi al llibre III del *Curial*, les Muses i el context italià de la novel·la», dins XVIII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Bucarest, 2-6 juliol 2018), en premsa.
  - (2018i) «*Curial* contra els lleons, en un 'corral' de Tunis. Sobre la concurrència d'un infant de Castella i un Cardona català en la ficció curialesca», dins Escartí, V.-J. (ed.) *Estudis en honor del professor Antoni Ferrando Francés*, València, Universitat de València, en premsa.
  - (2018j) «Les fonts clàssiques de *Curial e Güelfa*», *Scripta*, 12, en premsa.
  - (2018k) «*Curial e Güelfa*: l'obra literària més emblemàtica del regnat napolità d'Alfons el Magnànim», dins D'Agostino, G.; Senatore, F. (ed.) *XX Congreso di Storia della Corona d'Aragona: «La Corona d'Aragona e l'Italia» (Roma-Napoli, 4-8 ottobre 2017)*, Nàpols, en premsa.
  - (2018l) «El català i altres llengües en concurrència a la cort i a la cancelleria napolitanes d'Alfons el Magnànim (1443-1458)», *Caplletra*, 65, p. 43-67.
- STOCCHI, M. (1995-1996) «*Curial e Güelfa* e il *Decamerone*», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 45, p. 295-316.

- TORRÓ, J. (2012) «El manuscrit del *Curial e Güelfa*, els pròlegs i el *Filocolo*», *Revista de Literatura Medieval*, 24, p. 269-281.
- TORRÓ, J. (2016) «Il romanzo cavalleresco tra la letteratura antica e i romanzi cavallereschi e d'avventura francesi e borgognoni», dins Delle Donne, F.; Torrò, J. (ed.) *L'immagine di Alfonso il Magnanimo tra letteratura e storia, tra Corona d'Aragona e Italia*, Florència, Sismel-Edizioni del Galluzzo, p. 221-240.
- VENY, J. (2012) «Valencianitat del *Curial*», dins Ferrando, A. (ed.) *Estudis lingüístics i culturals sobre «Curial e Güelfa», novel·la cavalleresca anònima del segle xv en llengua catalana*, Amsterdam, John Benjamins, vol. II, p. 1089-1126.
- VILLORESI, M. (ed.) *Paladini di carta. Il modello cavalleresco fiorentino*, Roma, Bulzoni, p. 191-224.
- WITTLIN, C. (2012) «Expressions multinominals en *Curial e Güelfa*», dins Ferrando, A. (ed.) *Estudis lingüístics i culturals sobre «Curial e Güelfa», novel·la cavalleresca anònima del segle xv en llengua catalana*, Amsterdam, John Benjamins, vol. II, p. 1127-1135.